

Gijsbert van den Brink

Fatsoenlijk spreken over opstanding en gericht

'Hoe kunnen we met intellectueel en theologisch fatsoen vandaag over opstanding spreken?' In zijn poging een antwoord te formuleren gaat de auteur te rade bij enkele andere theologen. Maarten den Dulk reageert hierop en spreekt Van den Brink daarbij direct aan.

Gijsbert van den Brink is werkzaam bij de Faculteit Godgeleerdheid van de Universiteit van Leiden.

Prof. dr. M. den Dulk was tot zijn emeritaat in 2003 als hoogleraar Praktische theologie verbonden aan de Universiteit van Leiden. Hij publiceert geregeld over bijbel, Barth en praxis.

Hoe kunnen we met intellectueel theologisch fatsoen spreken over opstanding en gericht? Om op deze vraag een antwoord te vinden, zal ik me concentreren op de opstanding van Christus. Dat is immers de enige die we om zo te zeggen al achter de rug hebben, en vele theologen, sinds Paulus in 1 Korintiërs 15, stellen met recht dat alles wat we christelijk gesproken over de opstanding-aan-het-eind-der-tijden kunnen zeggen ontleend is aan wat ons gezegd is over de opstanding van Christus.

Ik richt mij op twee recente spraakmakende publicaties: een monografie van de Oxfordse veelschrijver in de godsdienstwijsbegeerte Richard Swinburne (volgens Herman Philipse de meeste interessante hedendaagse apologeet van het christelijk geloof), en een wel zeer omvangrijke studie van de bisschop van Durham, Tom Wright.¹ Een dergelijke selectie is onontkoombaar gezien de vloedgolf aan nieuwere literatuur rondom de opstanding (van Christus). Of daarin een rode draad aan te wijzen valt weet ik niet, maar als ik me niet vergis, komt de visie die onder theologen lange tijd als *standard view* gold toenevend onder druk.

Die *standard view* behelsde onder meer de volgende aannames: (1) In de ondoorzichtige joods-hellenistische context van de eerste eeuw kon 'opstanding' van alles betekenen. (2) Paulus geloofde niet in een lichamelijke opstanding, maar hield er een meer spiritueel opstandingsgeloof op na. (3) De lege-graf verhalen zijn latere inventies waarmee vroege christenen hun geloof articuleerden dat de betekenis van Jezus met zijn dood niet afgelopen was. (4) Gegeven het hedendaagse wetenschappelijke wereldbeeld is het uitgesloten dat Jezus lichamenlijk werd 'opgewekt uit de doden'. Deze gangbare visie (ten onzent geïllustreerd bij Van Gennep) wordt in de beide hier te bespreken studies in elk geval bestreden.

Intellectueel en theologisch fatsoen?

Richard Swinburne staat bekend om zijn strikt wetenschappelijk-inductieve benadering van tal van wijsgerig-theologische kwesties. Hij is dus bepaald geen biblicist, hij gaat zelfs in het geheel niet uit van zoiets als een voorgegeven Schriftgezag. Maar zijn conclusies komen vaak verrassend dicht in de buurt van hen die dat wel doen. Zo betoogde hij reeds in

1979 dat, wanneer wij alle relevante overwegingen zo objectief mogelijk in onze evaluatie betrekken, het waarschijnlijker is dan niet dat er een God bestaat.² Nu past Swinburne zijn inductieve benadering dus toe op de opstanding. In de allereerste zin van dit boek geeft Swinburne al aan dat het hem daarbij speciaal te doen is om *the core physical element* van Jezus' opstanding (p.1), waar volgens hem elke betekenis die men aan de opstanding wil geven van afhankelijk is.

Slechts het laatste (derde) deel van zijn boek besteedt Swinburne aan de gebruikelijke nieuwtestamentische exegese van de paasberichten. De rest van zijn studie is gewijd aan kwesties die volgens hem mede van invloed zijn op de afwegingen die we maken in exegese en bijbelse theologie, maar die slechts zelden in de overwegingen worden betrokken. Swinburne denkt dan allereerst aan algemene achtergrondskwesties, zoals of er een God bestaat die wonderen kan verrichten. Wanneer dit onwaarschijnlijk is, is een gebeurtenis als de opwekking van Christus dat *a fortiori* ook. Wanneer het bewijs (*evidence*) echter suggereert dat een dergelijke God mogelijk wel bestaat, zal vervolgens veel ervan afhangen of deze God goede redenen heeft om een opwekking van Jezus te bewerkstelligen. Daarom schenkt Swinburne in de tweede plaats aandacht aan wat hij noemt *prior historical evidence*. Daarmee bedoelt hij de gegevens betreffende wat voorafging aan het paasgebeuren, met name over hoe Jezus leefde en wat Hij leerde: maakt het leven van Jezus het waarschijnlijk dat God zijn handtekening zou zetten onder uitgerekend dit leven door middel van een opwekking uit de doden?

Pas nadat hij deze vragen heeft behandeld, gaat Swinburne de opstandingsberichten uit brieven en evangelieën exegetiseren. Door deze omweg te kiezen, voorkomt hij dat allerlei verborgen theologische *commitments* een onbereflecteerde rol spelen in zijn evaluatie. Mijns inziens terecht laakt Swinburne die bijbelwetenschappers die pretenderen hun onderzoeksmateriaal te benaderen los van enig theologisch perspectief. Of men uiteindelijk besluit tot de betrouwbaarheid van de opstandingsberichten, hangt er immers in hoge mate van af of men meent dat zoiets als een opstanding überhaupt zou kunnen plaatsvinden, en (zo ja) of er in het geval van Jezus

¹ Richard Swinburne, *The Resurrection of God Incarnate*, Oxford 2003; N.T. Wright, *The Resurrection of the Son of God*, Londen 2003, 817p.

² Swinburne, *The Existence of God*, Oxford 1979, herziene editie 1991; vgl. de popularisering: *Is There a God?*, Oxford 1996.

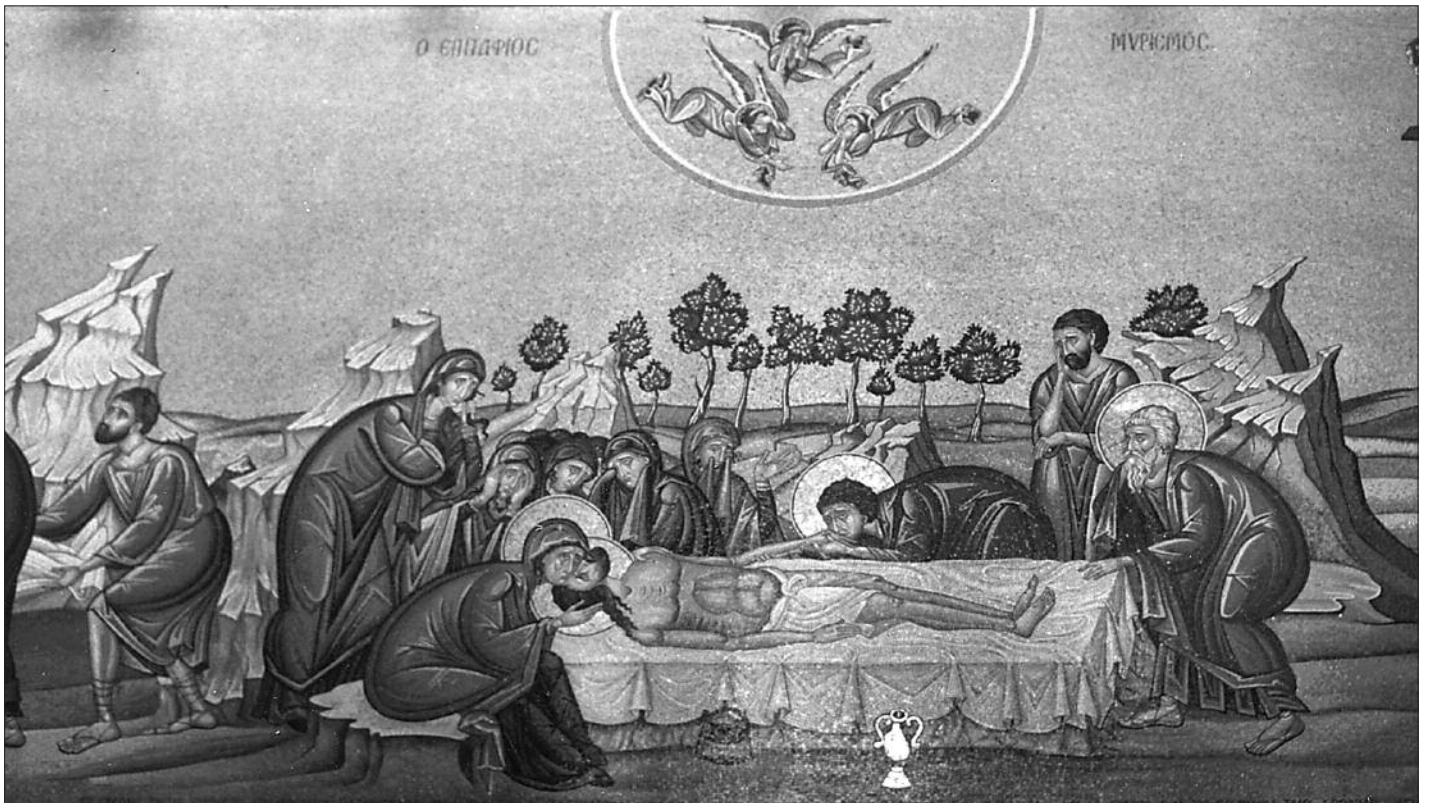

Foto: Anton Sinke

goede redenen voor zo'n *super-miracle* (p.4) zijn.

Het gaat me nu niet om het exacte verloop van Swinburne's redenering, alswel om de conclusie die hij uiteindelijk trekt. Deze luidt als volgt. Aangenomen dat het bestaan van God niet onwaarschijnlijk is – Swinburne schat deze kans bescheiden op vijftig procent – en gegeven wat we weten over de concrete levensgeschiedenis van Jezus in vergelijking met die van andere profeten van wereldhistorisch formaat, is de kans dat Jezus als zijnde *God Incarnate* werd opgewekt uit de doden conform de regels van de Bayesiaanse waarschijnlijkheidsrekening om en nabij de 97 procent (p.214). Om het iets huiselijker te zeggen: wanneer je het bestaan van God niet onwaarschijnlijk acht, heb je alle reden om te geloven dat God in Jezus God tot ons kwam en opstond uit de dood. We kunnen dus zonder meer met goed intellectueel fatsoen over de lichamelijke opstanding van Christus spreken.

Maar is dat zo? De Amerikaanse 'beroeps-atheïst' Michael Martin voert nogal wat bezwaren aan, niet zozeer tegen Swinburne's methode alswel tegen diens uitwerking daarvan. Martin kent eenvoudig andere waarschijnlijkheidswaarden toe aan de verschillende deelhypothesen. Waar Swinburne betoogt dat een van de motieven voor de incarnatie bestaat in Gods verlangen om ons lijden te delen, vraagt Martin zich af waarom het dan zo lang geduurd heeft voordat de incarnatie plaatsvond, en waarom het nodig was dat Jezus ook stierf. Als Jezus slechts gemarteld was zonder te sterven had Hij toch ook in

het menselijk lijden gedeeld, maar was er geen opstanding nodig geweest. Trouwens, heeft Jezus wel zo'n moreel hoogstaand leven geleid – waarom keerde Hij zich eigenlijk niet tegen de slavernij? En wat het lege graf betreft: ligt het niet meer voor de hand dat Jezus' vijanden hem anoniem in een massagraf geworpen hebben dan dat Jezus begraven is in de tuin van Jozef van Arimathea?³

Opstandingsberichten

Hier onderbreek ik mijn weergave van de discussie, en maak een kanttekening. Het lijkt erop dat we met dit type discussie terug zijn in de tijden van Celsus en Origenes. Misschien moet men zich daarover verheugen. Misschien gaat het er altijd zo aan toe wanneer gelovigen en niet-gelovigen met open vizier het debat aangaan, en zich niet beroepen op het 'geheimenis' of op hun subjectieve voorkeuren, maar tot op het bot doorvragen en niets bij voorbaat vrijwaren van discussie en kritiek. Misschien zou het theologisch debat over Christus' opstanding vaker op basis van dit soort algemeen inzichtelijke overwegingen gevoerd moeten worden.

Maar eerlijk gezegd betwijfel ik het. Zijn we werkelijk niet verder gekomen dan Celsus en Origenes? De argumenten die Swinburne en Martin over en weer in het veld voeren, vertonen een zekere platheid. Dat roept de vraag op, of zij wel met voldoende theologisch fatsoen over de opstanding spreken. Gaan zij niet te gemakkelijk voorbij aan het vreemde van de opstandingsberichten, aan de specifieke beteke-

³ Michael Martin, Review in: *Religious Studies* 40 (2004, p. 368-370).

nis(sen) die de Schriften aan de opstanding toekennen, aan de taal die als het ware kromgetrokken wordt vanwege het onvoorstelbare van de werkelijkheid die met Pasen aan het licht treedt – een eschatologische werkelijkheid die slechts aanduidenderwijs verwoord kan worden? Ik leer graag van Swinburne dat bij de uitleg van de opstandingsberichten veel méér meespeelt aan vooronderstellingen en achtergrondovertuigingen dan door een zogenaamd ‘ondogmatische’ exegetische en bijbelse theologie erkend wordt. Maar omgekeerd zou hij van de bijbelse theologie kunnen leren om het primaat te leggen bij een zorgvuldig luisteren naar de Schriften, in plaats van die voornamelijk te behandelen als leverancier van antwoorden op de eigen vraagstellingen. Laten we bezien of dit in de studie van Wright anders ligt.

Lot van de doden

Tom Wrights omvattende onderzoek naar de opstanding van Christus is in een heldere, bij vlagen meeslepende stijl geschreven, en grondig gedocumenteerd. Wright bespreekt vrijwel alle christelijke teksten uit de eerste twee eeuwen die op enigerlei wijze betrekking hebben op de idee van ‘opstanding’. Voorafgaand trekt hij echter een decor op, door de brede context van de antieke oudheid te screenen op visies aangaande het lot van de doden. Vervolgens komt Paulus aan de orde – de oudste van alle canonieke getuigen. Wright werkt hier climactisch: eerst een hoofdstuk over teksten buiten de korinthische correspondentie, dan één over de Korinthebrieven afgezien van 1 Korintiërs 15, vervolgens één over dit centrale caput, en tenslotte één over de berichten uit Handelingen over Paulus’ eigen ontmoeting met de verzen Christus. Op een mijns inziens overtuigende manier maakt Wright duidelijk dat Paulus Jezus’ opstanding – in weerwil van de *standard view* – als een lichamelijke zag. Dat ‘vlees en bloed het Koninkrijk Gods niet zullen beërven’ (1 Kor. 15:50, de lievelingstekst van Bultmann) is hiermee niet in strijd, want ‘vlees’ staat hier, zoals meestal bij Paulus, voor onze zondige bestaanswijze.

Na een overzicht van andere vroeg-christelijke teksten komen we bij *des Pudels Kern*: de opstandingsberichten uit de Evangeliën. In een gedetailleerde analyse, en in gesprek met tal van bijbelwetenschappers, betoogt Wright hier dat de traditie van het lege graf en de lichamelijke opstanding geen latere inventie betreft, maar teruggaat op de vroegste post-paschale tijd. Hij maakt aannemelijk dat de evangelisten de opstanding van Jezus als een reële gebeurtenis beschouwden, even reëel als elke historische gebeurtenis – zij het sterk verschillend daarvan qua strekking en betekenis. Evenals Swinburne minimaliseert Wright de betekenis van de onderlinge verschillen tussen de opstandingsberichten in de diverse evangeliën: daarin weerspiegelt zich slechts in geringe

mate latere theologische inkleuring (p.611).

Wright vraagt zich ook af hoe het mogelijk is dat de vroege christenen er zo zeker (*confident*) van waren dat Jezus was opgewekt. Alle besproken details wijzen hier in één richting: de overleveringen aangaande het lege graf en de ontmoetingen met de opgestane Heer moeten als historisch betrouwbaar gezien zijn; en deze kunnen op hun beurt slechts overtuigend verklaard worden door de daadwerkelijke opstanding van Christus. Alternatieve verklaringen hebben over de hele linie eenvoudig een veel geringere probleemoplossend vermogen. Rest nog de vraag wat de opstanding van Christus theologisch en ethisch voor ons betekent. Wat de ethische consequenties betreft geeft Wright aandacht aan de politieke betekenis van de opstanding als een doorbreking van de status quo. In de opstanding wordt ook Christus’ heerschappij over de concrete aardse wereld geponeerd. Niet voor niets zijn het daarom juist de Herodessen, de Caesars en de Sadduceëen van deze wereld die niets van opstanding willen weten – zeker niet van een lichamelijke!

Zo komt Wright via een lange historische en hermeneutische weg tot conclusies die niet ver afwijken van die van Swinburne. Beide studies vormen elkaar aanvullende bestrijdingen van de boven geschetste standaardvisie. Echter: valt Wright met zijn sterke historiografische interesse niet ten prooi aan dezelfde verleiding waarvoor we Swinburne zagen bezwijken, namelijk een gebrek aan aandacht voor het analogeloze en onvoorstelbare, theologisch uitgedrukt: voor het eschatologisch karakter van Jezus’ opstanding? Dit verwijt is hem inderdaad reeds gemaakt.⁴ Wright geeft zich echter expliciet rekenschap van de verhouding tussen geloof/theologie en historie. Anders dan Swinburne maakt hij duidelijk dat het op Pasen om méér gaat dan een leeg graf, en om iets anders dan een ‘tovertruc met vlees en boten’. Hoewel hij zijn studie presenteert als een studie naar ‘What did happen on Easter morning?’ (p.4), maakt hij de historiciteitsvraag niet los van de vraag naar de theologische betekenis c.q. het volstrekt uitzonderlijke karakter van de opstanding.

Fijnzinnig verbeeldt Wright de verhouding tussen beide studies door zijn studie in te kaderen in een parabel over een koning die zijn boogschutters opdracht gaf met hun pijlen de zon te raken. Ondanks verwoede pogingen slaagden zij daar begrijpelijkerwijs niet in – totdat de jongste van hen op het idee kwam een pijl te richten op de gouden bal waarin de zon zich weerspiegelde in de vijver van de koning. De zon versplinterde in duizend stukjes.

Zo kunnen alle pijlen van de geschiedenis God niet bereiken – Wright is zich dat zeer bewust. Maar diep in het hart van zowel de joodse als de christelijke traditie leeft het vermoeden, dat een beeld van de ware God verschenen is binnen het krachtenveld van de geschiedenis – in de Thora, respectievelijk in Jezus

Foto: Anton Sinke

⁴ NI. door George Hunsinger, ‘The Daybreak of a New Creation: Christ’s Resurrection in Recent Theology’, *Scottish Journal of Theology* 57 (2004), p. 163–181. Hunsinger suggereert echter ten onrechte (172v.) dat Wright op een naïeve manier het geloof zou relateren aan de geschiedenis, zonder oog te hebben voor het transcendente karakter van de opstanding.

⁵ Vgl. de wijze waarop P. Lapede, *Auferstehung*, München 1977, Jezus’ lichamelijke opstanding erkent zonder daarmee christen te worden.

⁶ C.D.F. Moule, *The Phenomenon of the New Testament*, Londen 1967, 80v.; geciteerd bij Wright, *Resurrection*, p. 23.

van Nazareth. Van hieruit verhoudt Wright zich kritisch naar twee zijden (p.12-28): enerzijds naar hen volgens wie historisch onderzoek naar Jezus' opstanding onmogelijk is (ofwel omdat men met Bultmann meent dat deze niet-historisch is, ofwel omdat men met Troeltsch meent dat zij analogieloos en daarom niet historisch benaderbaar is); anderzijds naar hen volgens wie historisch onderzoek naar Jezus' opstanding theologisch ongepast is (Hans Frei met achter hem Karl Barth).

In de richting van de laatsten stelt Wright, dat zelfs als de opstanding de grond is voor een nieuwe christelijke epistemologie, zodat deze niet met 'neutrale' historiografische methoden benaderbaar is omdat ze al onze kennis fundeert, er voor de vroegste christenen toch een moment is geweest waarop ze vanuit historische kennis van de opstanding tot deze nieuwe epistemologie gebracht werden (vgl. Thomas in Johannes 20, die pas na de ontmoeting met Jezus geen verdere verificatie meer nodig heeft). Erkenning van Jezus als de Opgestane is dus niet volstrekt een geloofskwestie onder afzien van alle historische overwegingen. Wright stemt er mee in dat de erkenning van enig historisch feit als zodanig ons nooit transformeert tot vernieuwde mensen – daarvoor is geloof nodig, en uiteindelijk de Geest.⁵

Maar hij wijst erop dat wat wij voor waar (gebeurd) houden in dit proces van overtuigd-en-ingewonnen- worden toch wel een grote rol speelt. Ook gaat er wel degelijk een grote transformerende werking van uit en is het van invloed op hoe we in het leven staan – denk slechts aan degenen die het Evangelie vroeger wel voor waar hielden, maar nu niet meer!

Historische gebeurtenis

We ronden af met de volgende conclusie. Ook al is de opstanding van Christus in allerlei opzichten een unieke, analogieloze gebeurtenis die een onvoorstelbare nieuwe werkelijkheid ontsluit, dat neemt niet weg dat er met intellectueel én theologisch fatsoen over gesproken kan worden als over een historische gebeurtenis. Ik meen zelfs met Wright dat er zo over gesproken moet worden, om redenen die indertijd voortreffelijk samengevat werden door de Britse nieuwtestamenticus Moule: 'Een evangelie dat zich slechts baseert op de apostolische verkondiging, en ontkent dat deze bevraagd kan en mag worden op zijn historische antecedenten, is in werkelijkheid slechts een nauw verholen vorm van gnosticisme en docetisme, en ... zal uiteindelijk geen evangelie blijken.'⁶

IN REACTIE OP VAN DEN BRINK

Kun je met recht over opstanding spreken?

Maarten den Dulk

Drie vragen over opstanding komen in deze bijdrage aan de orde. Kan je ooit met fatsoen over opstanding spreken, is de eerste vraag. Daarna volgen: hoe spreek je over de opstanding? Wat betekent het als je zegt dat de opstanding is gebeurd?

De eerste vraag, die ons beiden hierheen gelokt heeft, luidt: 'kan je met fatsoen over opstanding spreken?' Jij en ik hebben die vraag niet bedacht. Jij hebt de vraag al wat bijgewerkt. Ik ga nog wat verder en vervang nu ook maar dat normen-en-waardenwoord 'fatsoen'. Ik denk niet dat je ooit met fatsoen over de opstanding kan spreken. Mijn vraag zou eerder zijn: kan je met recht over opstanding spreken? En met welk recht dan wel?

In de evangeliën is 'opstanding' het antwoord op

de ontrechte moord op Jezus. Door zijn opstanding wordt hem recht gedaan, maar tegelijk ondermijnt zij het recht van degenen die belang hebben bij zijn dood. Jij noemde ze (samen met Wright): de politici, de Herodessen, de Caesars, en de theologen, de Sadduceën. Je gaf aan dat voor hen opstanding zoveel betekende als doorbraak van hun ethos en hun rechtsorde. Voor hen hangen dus opstanding en gericht nauw samen. In hun ogen heeft die combinatie iets door en door onfatsoenlijks. Spreken over de opstanding is vloeken in hun kerk en in hun wereld. Het heeft iets rauws en onbekookts. Daar kan geen intellectueel wat aan doen. Als theologen de opstanding ter sprake brengen dan gaat het met recht tegen fatsoen.

Mijn vraag aan jou is: is spreken over de opstan-